

MUKSİT

(المقسط)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte “âdil olmak” anlamındaki **kıst** kökünün “if’âl” kalıbından türemiş bir sıfat olan **muksıt** “adaletle hükmeden, âdil” demektir. Muksıt ismi Kur’an’da Allah’a nisbet edilmemekle birlikte “kıst” ve “ik-sât” kavramları zât-ı ilâhiyyeyi niteleme çerçevesinde kullanılmaktadır. Kâinatı yaratan ve yöneten mutlak kudret ve hikmet sahibi varlığın birliğine bizzat Allah’ın, meleklerin ve ilim erbabının şehadet ettiğini ifade eden âyette yer alan “adaleti ayakta tutan” (kâimen bi’l-kıst) nitelemesinin (Âl-i İmrân 3/18) Allah’a râci olduğu müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir (Taberî, III, 285-286; Fahreddin er-Râzî, VII, 222). Kıst kelimesi bir âyetle, iman edip faydalı işler yapanların adaletle mükâfatlandırılacağına bildirilmesi bağlamında zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiş (Yûnus 10/4), iki âyetle de âhirette insanlar arasında hakkaniyetle hükmedileceği beyan edilirken kıst kavramı dolaylı olarak Allah’a izâfe edilmiştir (Yûnus 10/47, 54). Aynı muhteva diğer bir âyetle, “Biz kıyamet gününde doğru ve hassas teraziler kurarız, artık kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz” şeklinde ifade edilmiştir (el-Enbiyâ 21/47). Bunlardan başka borçlanmalarda küçük büyük her şeyin kayırt altına alınmasının gerektiğini (el-Bakara 2/282) ve Allah’ın adaleti emrettiğini bildiren âyetlerde de (el-A’râf 7/29) O’na yönelik bir muhteva taşımaktadır (ayrıca bk. **KİST**).

Muksıt ismi, doksan dokuz esmâ-i hüsnâya yer veren İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerinde yer almıştır (“Du‘â”, 10, “Da‘a-vât”, 82). Bir hadiste Cenâb-ı Hakk’ın uyumadığı, esasen böyle bir şeyin O’nun şanına lâyık olmadığı ifade edildikten sonra O’nun adaletin simgesi olan teraziye (kıst) yükseltip aşağıya indirmek suretiyle insanların amellerini kontrol ettiği ve rızıklarını ayarladığı belirtilmiştir (Müsned, IV, 395, 401, 405; Müslim, “İmân”, 293-295; İbn Mâce, “Muḳaddime”, 13; Nevevî, III, 13).

Ebû’l-Hasan el-Eş‘arî, muksıt ismine “âdil” mânası verdikten sonra adlin “yerli yerinde ve dengeli iş görme; hakkaniyetle hüküm verme” anlamlarını göz önünde bulundurmuş olmalıdır ki ilâhî adaletin iki şekilde gerçekleştiğini kaydeder. Bunlardan biri tabiatı dengeli ve âhenkli bir şe-

kilde yaratıp yönetmek, diğeri de hakkaniyetle hükmetmektir (İbn Fûrek, s. 56). Aynı yorum Fahreddin er-Râzî’de de görülür. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, âhiret hayatının mevcudiyetinin hikmetlerinden birinin Allah’ın iman ve sâlih amel sahiplerine adl ile karşılık vermesinden ibaret olduğunu beyan eden âyetin tefsirinde (Yûnus 10/4) kıst kavramını şöyle açıklar: Allah dünyada ayırım yapmadan dostunu da düşmanını da rızıklandırmış, buna karşılık hiç kimsenin fizik yapısında dost veya düşman olduğunu gösteren bir âlâmet yaratmamıştır. Âhirette ise dost ile düşman ayrı muamelelere tâbi tutulacak, muksıt isminin tecellisi olarak dostlar hak ettiklerinin fazlasıyla mükâfatlandırılırken düşmanlar sadece yaptıklarının karşılığında cezaya çarptırılacaktır; ayrıca Allah’ın dostları ve düşmanları bu durumlarını gösteren âlâmetler taşıyacaklardır (Te’vilâtü’l-Kur’ân, vr. 320^b). Ebû Abdullah el-Halîmî, muksıt ismine “kullarına kendi zâtından adalet duygusu lutfeden” veya “kullarından her birine kendi fazlından pay ayıran” anlamını vermiştir (el-Minhâc, I, 207). Esmâ-i hüsnâyı mistik yaklaşımlarla da yorumlayan Gazzâlî muksıtı “mazlumun hakkını zalimden alan” mânasını vermiş, bunun en mükemmel şeklinin ise mazlumun yanında zalimin rızasını elde etmek suretiyle gerçekleştiğini söylemiş, ancak böyle bir şeye sadece Allah’ın muktedir olduğunu belirtmiştir. Gazzâlî kullun muksıt isminden edinebileceği nasibi de şöyle açıklamıştır: “Önce mazlumun kendisinde bulunan hakkını vermek, ardından başkasında olan hakkını alıp ona teslim etmek ve nefsi için başkasından intikam almamak”. Allah’ın kevnî-fiilî isim ve sıfatları arasında yer alan muksıt adl, hakem, latîf ve müntakım isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü’l-‘Arab, “kst” md.; Müsned, IV, 395, 401, 405; Müslim, “İmân”, 293-295; İbn Mâce, “Muḳaddime”, 13, “Du‘â”, 10; Tirmizî, “Da‘a-vât”, 82; Taberî, *Cami‘u’l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, III, 285-286; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 320^b; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu‘abi’l-imân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 200, 207; İbn Fûrek, *Müccerredü’l-Makâlât*, s. 56; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ’ ve’s-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 201^a-202^a; Gazzâlî, *el-Maḳṣadü’l-esnâ* (Fazluh), s. 153-154; Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, *el-Emedü’l-akṣâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 126^a; Fahreddin er-Râzî, *Meḳâtilü’l-ğayb* (nşr. Tâhâ Abdürrâûf Sa’d), Beyrut 1404/1984, VII, 222-223; Nevevî, *Şerhu Müslim*, III, 13.

BEKİR TOPALOĞLU

MUKTEDAB

(المقتضب)

Aruz sisteminde bir bahir.

Halîl b. Ahmed’in aruz sisteminde “müş-tebihe” diye adlandırılan dördüncü dairede beşinci, klasik genel sıralamada ise on üçüncü bahir olarak yer alır (*DîA*, III, 428; IV, 484). Bahrin adı “kesip koparmak, budamak” anlamındaki **kaḏb** kökünden “if-tiâl” kalıbının sıfat şekli olup “kesilip koparılmış” demektir. Aslî vezni bir mısradaki “müstef’ilün mef’ûlâtü müstef’ilün” şeklinde olan münserih bahrinin her mısraının ilk tef’ilesini teşkil eden “müstef’ilün”ün kesilip atılması suretiyle elde edilmiş bir vezin olduğundan bu adla anılmıştır.

Halîl b. Ahmed’in daire sisteminde tam ve sahih şekli bir şatırda (mısra) “mef’ûlâtü müstef’ilün müstef’ilün”dür (— — — / — — — / — — —). Ancak uygulamada her iki şatırın sonundaki “müstef’ilün” cüzlerinin düşmesiyle meczû’ (bir cüzü düşmüş) hali olan “mef’ûlâtü müstef’ilün” (— — — / — — —) şekliyle kullanılır. Bahrin aruzu ve bir darbı vardır. Meczû’ beytin aruzu ve darbı konumundaki “müstef’ilün” tef’ileleri tayy kuralı (dördüncü sâkin harfin düşürülmesi) uygulanarak “müfteilün” (— — —) olur ve vezin bir şatırda “mef’ûlâtü müfteilün” (— — — / — — —) şekline girer. Haşv tef’ilesi olan “mef’ûlâtü”de ise zihaf kaideleri olarak habn (ikinci sâkin harfin düşürülmesi) ve tayy uygulanır. Ancak tef’iledeki “murâkabet” (yanyana gelen iki hafif sebebin sâkin harflerinin aynı anda düşürülmesi veya sabit kalmasının câiz olmaması) dolayısıyla yukarıda zikredilen iki zihaf kaidesi (habn ve tayy) aynı anda bir tef’ilede tatbik edilemez. Bu durumda “mef’ûlâtü” (مفعولات) tef’ilesinin fe ve vav harflerinin birlikte düşürülmesi gerekirdi. Bu mümkün olmamakla birlikte habn ve tayy kuralından yalnız birinin uygulanması icap eder. Bu sebeple “mef’ûlâtü” tef’ilesinin fe veya vav harfi düşürülebilir. “Mef’ûlâtü” ya habn (birinci hafif sebebin sâkin harfi olan “fe”nin hafzı) kuralı tatbik edilerek “meûlâtü” (معوالات) şekline dönüştürülür ki bu, pratikte hareke ve sü-kûn sayısı bakımından bunun eşdeğeri olan “mefâilü”ye nakledilerek kullanılır veya tayy (ikinci hafif sebebin sâkin harfi olan “vav”ın hafzı) kuralı uygulanarak “mef’ûlâtü”ye (مفعولات) dönüşür. Bu da pratikte eşdeğeri olan “fâilâtü” (فاعلات) tef’ilesine nakledilerek kullanılır. Kûfeli aruz âlimle-

MUKTEDAB

ri, muktedab bahrinin haşiv tef'ilesi olan "mef'ûlâtü"de habl (habn ve tayyin birlikte işletilmesi) kuralı uygulanarak elde edilen "meulâtü" (معلات) şeklini kabul etmişlerdir. "Mef'ûlâtü" tef'ilesine anılan zihaf kaide-leri uygulanmadan aslî şekliyle kullanılışı-na dair örnekler çok az olup muzâri ve müctes bahirleri gibi eski Arap şiirinde çok nâdir olarak kullanılmış vezinlerdendir. Bu sebeple eski Arap şiirinde muktedab bahrinin kullanıldığı kaside ve şiirin bulunmadığı görüşünü ileri sürenler olmuşsa da Hz. Peygamber zamanında bu bahirde yazılmış şiirlerin mevcudiyetini kaydedenler de olmuştur (Hatîb et-Tebrîzî, s. 168). Muktedab bahrinin kulağa hoş gelen bir ritmi vardır. Ebû Nüvâs'ın bir kasideyle modern devir şairlerinden Ahmed Şevki'nin bazı kasideleri bunun delili olarak gösterilir (Mahmûd Fâhûrî, s. 120 vd.). Ayrıca bu bahirde yazılmış zühd ve hikemiyata dair bazı şiirlerle gazel örnekleri de bulunmaktadır. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin tertibinde bu bahir yer almaz. Ona göre bahrin aslı recezdir (*Kitâbü 'Arûzi'l-varaka*, s. 56).

Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından sadık kalan yeni eserlerde muktedab bahrinin yukarıda sayılan vezinleri zikredilir. Ancak şairlerin nazım tekniğinde yaptıkları yenilikleri de göz önüne alarak yazılan eserlerde bahrin başka vezinlerine de yer verilmiştir. Celâl el-Hanefî bahrin aşağıdaki vezinlerini de tesbit etmiş ve bazı örnekler vermiştir (*el-'Arûz*, s. 124-135):

1. ---/---/---
// ---/---/---
---/---/--- // ---/---/---
---/---/--- // ---/---/---
2. ---/---/--- // ---/---/---
3. ---/---/--- // ---/---/---
4. ---/---/--- // ---/---/---
5. ---/---/--- // ---/---/---
6. ---/---/--- // ---/---/---
7. ---/---/--- // ---/---/---
8. ---/---/--- // ---/---/---

Muktedab bahri Türk şiirinde hemen hemen hiç kullanılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, I, 438; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferid*, V, 473; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü 'Arûzi'l-varaka* (nşr. Sâlih Cemâl

Bedevî), Mekke 1406/1985, s. 56; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Kar-kazân), Beyrut 1408/1988, I, 269-294; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 167-169; İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü'l-edeb*, Paris 1954, s. 82-84; Safâ Hulûsî, *Fennü't-takî'i's-şi'ri ve'l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 170-172; Celâl el-Hanefî, *el-'Arûz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 124-135; Abdürrızâ Ali, *el-'Arûz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, s. 149-152; Mahmûd Fâhûrî, *Sefinetü's-su'arâ*, Halep 1410/1990, s. 120-124; Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mu'fâşşal fi 'ilmi'l-'arûz ve'l-kâfiye ve fûnûni's-şi'r*, Beyrut 1411/1991, s. 142-146; M. Ali eş-Şevâbike – En-ver Ebû Süveylîm, *Mu'cemü muştalahâtü'l-'arûz ve'l-kâfiye*, Amman 1411/1991, s. 276; Gott-hold Weil, "Arûz", *IA*, I, 620, 629; G. Meredith-Owens, "Arûd", *El²* (İng.), I, 690; Nihad M. Çetin, "Arûz", *DİA*, III, 428, 432; a.mlf., "Bahir", a.e., IV, 484.

TEFİK RÜŞTÜ TOPUZUĞLU

el-MUKTEDAB

(المقتضب)

Müberra'din

(ö. 286/900)

Arap gramerine dair eseri

(bk. MÜBERRED).

MUKTEDÎ

(bk. İKTİDÂ).

MUKTEDÎ-BİEMRİLLÂH

(المقتدى بأمر الله)

Ebû'l-Kâsım el-Muktedî-Biemrillâh
Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh
el-Abbâsî

(ö. 487/1094)

Abbâsî halifesi

(1075-1094).

8 Cemâziyelevvel 448'de (24 Temmuz 1056) Bağdat'ta doğdu. Kâim-Biemrillâh'ın torunudur; halifenin tek oğlu ve veliahdî olan babası onun doğumundan altı ay önce ölmüştü. Dedesinin 12 Şâban 467'de (2 Nisan 1075) vefatı üzerine yerine geçirildi. Muktedî-Biemrillâh, halifelik makamına oturduktan sonra Selçuklu Sultanı Melikşah'a saltanatını onaylayan bir menşur gönderdi ve biatını aldı. Melikşah ile veziri Nizâmülmülk, başlangıçta barışçı bir politika izleyerek halifeyi uzaktan kontrol etme yoluna gittilerse de daha sonra onu bağımsız bir güç olmaktan çıkarmaya ve otoritesini zayıflatmaya karar verdiler. Böylece araları bozulmaya ve istikrarsız bir dönem yaşanmaya başladı. Bunun üzeri-

ne, veliahtlığı sırasında dedesi tarafından Alparslan'ın kızıyla evlendirilen Muktedî, 474 (1081-82) yılında veziri Fahrüddeve İbn Cehîr'i İsfahan'a yollayarak Melikşah'ın kızı Mâh-Melek'e tâlip oldu. Ertesi yıl da Şâfiî fakihi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin başkanlığında gönderdiği bir elçilik heyetiyle durumu iyileştirmeye çalıştı; ancak kayda değer bir başarı elde edemedi. Nihayet dört yıl sonra beklenen cevap geldi ve Mâh-Melek ile Muktedî'nin evliliğine izin verildi. Suriye seferini takip eden günlerde Bağdat'a gelen Melikşah büyük törenlerle karşılandı (4 Zilhicce 479 / 12 Mart 1087), ardından kendisine "Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı" unvanı verilip bunun alâmeti olarak iki kılıç kuşatıldı. Uzun pazarlıkların ardından Melikşah iki emirini İsfahan'a yollayarak eşi Terken Hatun'un refakatinde kızını ve Selçuklu Devleti'nin zenginliğini gözler önüne seren muhteşem çeyizini Bağdat'a getirtti ve benzerine az rastlanır bir düğün yapıldı. Ancak sultan, içine sindiremediği anlaşılabilir bir siyasî evliliğin gerçekleşmesi sırasında düğünde hazır bulunmak yerine ava çıkmayı tercih etti (*Kafesoğlu, Sultan Melikşah*, s. 98). Nitekim evlilik uzun sürmedi ve iki yıl geçmeden Melikşah, Muktedî'nin düğünden sonra hareminden vazgeçme şartına uymaması sebebiyle kızını halife ile evliliğinden olan oğlu Ebû'l-Fazl Ca'fer ile birlikte İsfahan'a getirtti. 484'te (1091) Bağdat'a yaptığı ikinci ziyarette de halifenin varlığını umursamayarak ikametgâhını kendisi seçti. Halifeye de veliahdını değiştirip yerine Ebû'l-Fazl Ca'fer'i tayin etmesi için haber gönderdi; Muktedî-Biemrillâh'ın buna karşı çıkması üzerine de İsfahan'a geri döndü (Rebîülevvel 485 / Nisan 1092). Ancak altı ay sonra büyük bir debdebeye üçüncü defa Bağdat'a geldi ve halifeden Bağdat'ı hemen terkederek başşehirini başka bir yere almasını istedi; öldürülen Nizâmülmülk'ün yerine getirdiği yeni veziri Tâcülmülk'ün ricası üzerine de ona biraz süre tanıdı. Muktedî'yi bu zor durumdan Melikşah'ın bir av partisinde yediği etten zehirlenerek ölmesi (16 Şevval 485 / 19 Kasım 1092) kurtardı. Fakat sultanın beklenmedik ölümü onu da Terken Hatun gibi zan altında bıraktı.

Muktedî-Biemrillâh, Melikşah'ın Bağdat'ı ilk ziyaretinden itibaren sadece İslâm ümetinin mânevî liderliğiyle yetinmek durumunda kalmıştı. Buna rağmen imâmet bütün hukukî ve siyasî kurumların tartışmasız kaynağı olarak kaldı. Hilâfetin yokluğunda ümmet hukukî bir istikrarsızlığa, hatta kargaşaya itilebilirdi. Böylece Ab-